

Dimitrije Sergejev

SUVREMENO SHVAĆANJE ALIJENACIJE

U bližoj suvremenosti alijenacija postaje izvanredno omiljena tema. Po mišljenju nekih autora alijenacija je pojam koji obilježava duhovno proživljavanje čovjeka naše epohe. Tu misao su među ostalima lijepo izrazili Robert Nisbet i Lewis Feuer. »Ako je u renesansnom mišljenju« — kaže Robert Nisbet — »postojao mit o razboritom čovjeku koji je dominirao, ako je u 18. st. to bio prirodni čovjek, a u 19. st. ekonomski ili politički čovjek, nije ni u kom slučaju nevjerojatno da je za naše doba alijenirani ili neprilagođeni čovjek onaj koji će se pojaviti budućim povjesničarima kao ključna figura mišljenja 20. st.«¹ Gledajući kroz duga vremenska razdoblja možda će se misao Roberta Nisbeta pokazati istinitom. Ali u odnosu na cjelinu prijednog razdoblja 20. st., ta misao nije posve točna. Dvadesetih ili tridesetih godina 20. st. tema alijenacije još nije centralna tema diskusija. Ona to postaje tek u drugoj polovini 20. st., tek u bližoj suvremenosti. Zato nam slično ali preciznije povezivanje alijenacije i duhovnog proživljavanja ljudi u 20. st. koje daje Lewis Feuer izgleda mnogo realističnije: »Svako doba ima svoj ključni etički koncept pomoću koga ono može najbolje izraziti skupinu svojih suštinskih problema. 'Dužnost' je izražavala za Kanta smisao života u pruskom birokratskom i pietističkom društvu; 'mir' je bio osnovna želja Hobbesa koji je živio u Engleskoj u doba građanskog rata; 'sreća' je za Benthama izražavala ciljeve engleske srednje klase koja je osporavala vlast zemljišne aristokracije. Prije 25 godina koncept 'eksploatacije' je lio u centru pažnje većine socijalističke i liberalne političke filozofije. Danas će ga mnogi mislioci zamijeniti konceptom alijenacije«.²

Veliku popularnost i veliko značenje problema alijenacije u drugoj polovini 20. st. vidimo i u činjenici da ovaj problem ne zanima više samo filozofiju i znanost. Osim u filozofiju i znanost, problem alijenacije sve više prodire i u umjetnička djela i političke i teološke rasprave. Popularnost teme alijenacije prati velika mnogoznačnost uporabe toga pojma. Različitost uporabe pojma alijenacije, koju već nalazimo izraženu u klasičnim misaonim

1) Robert Nisbet: *The Quest for Community*, Oxford University Press New York 1953. str. 10.

2) Lewis Feuer: *What is Alienation*, Sociology on Trial, Prentice-Hall, Inc. New York.

sistemima, još se više pomnogostručuje i komplicira u suvremenoj literaturi. U suvremenoj literaturi nalazimo prije svega najznačajnije teze klasične teorije alijenacije. Dobar poznavalac suvremene literature o alijenaciji Irving Louis Horowitz smatra da su osnovna razmimoilaženja u suvremenim analizama o alijenaciji proizašla »iz njemačkih filozofskih izvora«.³ U suvremenoj literaturi nalazimo u živoj konfrontaciji teze mladog i »historijskog« Marxa. Hegelova misao o alijenaciji, iako dosta simplificirana, također se često koristi u suvremenim analizama. Isto vrijedi za Freudove analize osobito za one koje je napisao u svoje dvije posljednje knjige. Max Weber, Simmel i Durkheim također snažno utječu na suvremeno razmišljanje o alijenaciji.

Pored svih utjecaja iz bliže i dalje tradicije u suvremenom razmišljanju o alijenaciji nalazimo i niz novih originalnih teza. Radovi E. Fromma i W. Millsa su izuzetni primjeri originalnih pristupa alijenaciji. U tim radovima je također svestrano korištena i razrađena misao nekih analiza iz tradicije. Suvremeno istraživanje anomalije predstavlja također daljnje produbljivanje saznanja o alijenaciji jer je s njome u uskoj vezi. Isto to vrijedi i za neke analize u suvremenoj filozofiji. Egzistencijalistička je filozofija npr. od Kierkegaarda do Heideggera i Sartrea dala niz interesantnih razmišljanja koja se također uklapaju u osnove suvremenog doživljaja alijenacije. Egzistencijalistička filozofija je u svome pristupu problemu alijenacije na granici između filozofskog i literarnog područja. To je jasno vidljivo u nekim radovima Kierkegaarda i Sartrea.

U suvremenoj marksističkoj filozofiji u Evropi nalazimo također niz interesantnih analiza pojava alijenacije. Ove analize u većini slučajeva imaju svoje ishodište u radovima mladog Marxa. Interesantno je uočiti koincidenčiju otkrivanja mladog Marxa i dominacije alijenacije u suvremenom razmišljanju. Obje pojave su toliko vremenski povezane da bi mogli zaključiti da je izvanredna popularnost mladog Marxa, cijelo bogatstvo diskusija o tezama mladog Marxa i njihovoj relaciji s »historijskim« Marxom, zapravo samo dio suvremenog doživljavanja i razmišljanja o alijenaciji. Bez suvremenog doživljavanja alijenacije koje prožima znanost, filozofiju, književnost i politiku, ne čini nam se logičnim razvoj u okviru marksističke filozofije koji nastoji da u tezama mladog Marxa, u kojim dominira pojam alijenacije, nađe temelj za novu interpretaciju Marxove filozofije u cjelini. G. Lukacs, učenik Simmelov, je čak prije objavljivanja nekih značajnih radova Marxovih pokušavao čitati natrag od Marxa ka Hegelu, On je pokušao rekonstruirati mladoga Marxa. Kasnije objavljivanje radova mladog Marxa je pokazalo kako je Lukacs u nekim tezama zaista vjerno uspio rekonstruirati mladog Marxa. Već i ovo Lukácsevo nastojanje pokazuje jednu potrebu koja se kasnije izražava u cjelini nove interpretacije Marxa, koja se prirodno uklapa u suvremeno razmišljanje o alijenaciji.

U suvremenom razmišljanju o alijenaciji istodobno se prepliću niti utjecaja iz bliže i dalje tradicije, kao i novih originalnih razmišljanja i istraživanja. Kako je problem alijenacije iz filozofskih diskusija prešao u psihologiju,

3) Irving Louis Horowitz: O alijenaciji i društvenom poretku, Naše teme br. 3/1966.

socijalnu psihologiju, sociologiju, socijalnu antropologiju, diskusije političara i umjetnika itd. tako na svim tim područjima nastaju specifična iskustva, specifični pojmovi i rješenja. Sve to zamršuje i čini interesantnim suvremene diskusije o alijenaciji. Nije nikakvo čudo da se raznolikost označavanja alijenacije koju nalazimo već u tradiciji još više komplicira u suvremenim uvjetima. Sociolog Dean Dwight je zabilježio niz različitih pojmova koji se u suvremenoj literaturi upotrebljavaju u bliskoj vezi s pojmom alijenacije. Mnogostrukost značenja tih pojmova najbolje upućuje na mnogostrukost i bogatstvo suvremenog doživljavanja alijenacije. Teoretičari su po Deanu Dwightu usvojili slijedeće moguće korelate alijenacije:

1. Apatiju, koju sugerira Kenneth Keniston u radu: *Alienation and the Decline of Utopia*, i Eric Kahler u: *The Tower and the Abuss*
2. Autoritativnost prema T. W. Adornu u: *The Authoritarian Personality*
3. Suglasnost po E. Frommu u: *Escape from Freedom*
4. Cinizam — E. Merton u: *Mass Persuasion*
5. Skitnja — M. Gradzins u: *The Loyal and the Disloyal*
6. Politička apatija — Morris Roseberg u: *The Meaning of Polities in Mass Society*
7. Politička hiperaktivnost — D. Riesman and N. Glazer u: *Criteria for Political Apathy*
8. Lišavanje — E. Kris and N. Leites u: *Trends in Twentieth Century Propaganda*
9. Psihoza — E. Gartly Jaco u: *The Social Isolation*
10. Personalizacija u politici
11. Predrasuda
12. Regresija — S. De Grazia u: *The Political Community: A Study of Anomie*
13. Samoubojstvo, samouništenje — E. H. Powell u: *Occupation, Status and Suicide*.⁴

Veliko mnoštvo pojmova s kojima se alijenacija dovodi u vezu pokazuje mnoštvo značenja koja se u suvremenoj literaturi pripisuju alijenaciji. Mnogi sociolozi zato smatraju da alijenacija nije jedinstveni fenomen, već fenomen sastavljen od niza značenja, koja valja pažljivo analizirati i sistematizirati. Den Dwight u tom smislu razlikuje tri osnovna značenja pojma alijenacije: pomanjkanje moći, pomanjkanje normi i socijalna izolacija. Pomanjkanje moći, smatra Dean Dwight, dolazi od sugestija Hegelovih i Marxovih analiza. Pomanjkanje normi i socijalnu izolaciju Dwight povezuje uz utjecaj Durkheimovih analiza o anomiji.

Sociolog M. Seeman u raspravi: *On the Meaning of Alienation*⁵ (O smislu alijenacije) utvrđuje pet različitih značenja alijenacije: pomanjkanje moći, pomanjkanje misla, pomanjkanje normi, izolacija i samootuđenje. Seeman opisuje svako od tih značenja zasebno i analizira njihovo porijeklo iz tradicionalnih socioloških analiza. J. P. Clark također opisuje niz značenja ali-

4) Dean Dwight: *Alienation: Its Meaning and Measurement*, *American Sociological Rev.* 26/1961.

5) Seeman Melvin: *On the Meaning of Alienation*, *Am. Soc. Rev.* 1959.

jenacije. Po njegovom mišljenju osnovna značenja alijenacije su slijedeća: pomanjkanje moći, pomanjkanje smisla, nepripadnost, biti upravljani, socijalna i samoizolacija.⁶ Clark ističe da se sva značenja alijenacije mogu svesti na jedno jedino — na pomanjkanje moći. On smatra da je alijenacija u osnovi »stupanj čovjekovog pomanjkanja moći za postignuće uloge koju on smatra i ispravnom u specifičnoj situaciji.« Zato i mjerenje alijenacije mora ispitivati razliku između moći što je čovjek ima i one za koju smatra da bi je morao imati.

Mnogoznačnost smisla alijenacije prati i široki raspon stvarnosti na koju se alijenacija odnosi. Tako Eric i Mery Josephson navode da alijenacija predstavlja odvajanje čovjeka od prirode, od starih bogova, od rada i njegovih proizvoda, od dokolice, od kompleksnih socijalnih institucija... Alijenacija predstavlja također odvajanje čovjeka od samoga sebe, svog tijela, svoga seksa, svojih osjećaja i od umjetnosti odnosno od njenih kreativnih mogućnosti. F. H. Heinemann također navodi široki raspon stvarnosti na koju se alijenacija odnosi: »Činjenice na koje se termin alijenacije odnosi su objektivno različite vrste odvajanja, razbijanja, kidanja između ljudskih bića i njihovih objekata bez obzira da li su u pitanju druge osobe i prirodni svijet, ili njihove vlastite kreacije u umjetnosti, znanosti i društvu, a subjektivno odgovarajuća stanja neuravnoteženosti, nemira, otuđenosti i tjeskobe.«⁷

Suvremeni sociolozi, kao što smo vidjeli, u većini slučajeva, sugeriraju uporabu niza raznih značenja alijenacije. Uzimajući niz raznih značenja pojedini sociolozi neka značenja smatraju bitnim. Tako Clark, kao što smo spomenuli, smatra da je pomanjkanje moći bitno značenje alijenacije. Suvremena sociologija sugerira međutim i druga rješenja. Naročito interesantno i po našem mišljenju plodno i puno obećanja je razmišljanje o jednoj općoj karakteristici suvremenog doživljaja alijenacije, koja se dobiva poredbom s tradicionalnim razmišljanjem o alijenaciji u cjelini. Na temelju uspoređivanja tradicionalnih i suvremenih analiza o alijenaciji u cjelini nastala je koncepcija o individualnom pristupu suvremenog razmišljanja o alijenaciji, za razliku od globalnog, društvenog pristupa tom fenomenu u tradicionalnoj teoriji. Tako Frederic A. Weiss na slijedeći način tumači tu tezu: »Alijenacija ima socijalni i individualni aspekt koji može biti izražen u dva izvorna značenja. S naglaskom na društvenom aspektu, otuđenje od drugih i od okoline jest koncept alijenacije što ga je stvorio Hegel i kasnije Marx, koji je smatrao da čovjek postaje otuđen od drugih i od svog rada pod udarom industrijske revolucije. S naglaskom na individualnom aspektu, otuđenje od samoga sebe je koncept alijenacije koji se rabi u posljednjem stoljeću.«⁸ Sličnu misao izražavaju i Eric i Mary Josephson. Po njihovom mišljenju suvremeno doživljavanje alijenacije predstavlja »individualno osjećanje ili stanje razdvajanja od samoga sebe, od drugih i od svijeta u cjelini«. Fromm a naročito Mills u nizu svojih radova izražavaju misao o razlici tradicionalnog i suvremenog pristupa rješavanju suštinskih pitanja o čovjeku uključujući i pro-

6) John P. Clark: *Measuring Alienation within a Social System*, *American Sociological Review*, 24/1959).

7) *Man Alone: Alienation in Modern Society*. Edited with an Introduction by Eric and Mary Josephson, Dell Publishing Co. New York 1966.

8) *Ibidem*, str. 464.

blem alijenacije. Oni su opisali različite pristupe pojmu alijenacije u tradiciji i suvremenosti i naglasili potrebu korištenja tradicije u rješavanju problema alijenacije. Fromm i Mills polaze u osnovi od suvremenog doživljaja alijenacije, ali njegovo objašnjenje traže u globalnim društvenim okvirima. Njihove analize se približavaju tradicionalnim idejama na tom području. Mnogi drugi teoretičari su također opisali ili naznačili razliku tradicionalnog i suvremenog pristupa alijenaciji. Po mišljenju P. Navillea tema alijenacije ima u suvremeno doba karakteristično psihološko i literarno značenje.⁹ Daniel Bell također govori o »našem suvremenom psihološkom smislu osjećanja otuđenosti od svijeta«.¹¹

Uspoređujući tradicionalno i suvremeno doživljavanje alijenacije dobivamo dvije osnovne karakteristike. U tradicionalnim filozofskim sistemima pojam alijenacije je shvatljiv u kontekstu globalnog društva i povijesti. Alijenacija se prvenstveno osmišljava u makro planu. Alijenacija se odnosi na ljudsku egzistenciju u njenom totalitetu. To vrijedi jednako za teoriju društvenog ugovora kod Hobbesa ili Rousseaua, za smisao tkanja divovskog saga svjetske povijesti u Hegela (u Filozofiji povijesti), kao i za teoriju antropološkog tumačenja povijesti u Marxa. Nasuprot takvom doživljaju alijenacije u tradiciji suvremeni pristup alijenaciji predstavlja naglašavanje individualnih i psiholoških aspekata. Nasuprot makro pristupu u tradiciji suvremeno razmišljanje izbacuje u prvi plan mikro pristup fenomenu alijenacije. Individualni i psihološki pristup alijenaciji, odnosno doživljavanje alijenacije kao gubitka ili nedostatka individue posve stoji u skladu s nizom bitnih tendencija našeg doba.

U suvremenom doživljaju alijenacije dominira spoznaja o pomanjkanju, gubitku, rascjepu, odvajanju... Pojam alijenacije postaje sinonim za sve patnje i tegobe suvremenog čovjeka. Ovaj doživljaj gubitka i tegobe toliko prožima suvremenu misao o alijenaciji da ga s punim pravom možemo ubrojiti u najkarakterističnije momente suvremenog doživljaja alijenacije. Suvremeni doživljaj alijenacije je prema tome individualni doživljaj gubitka i tegobe suvremenog čovjeka. Šta je taj gubitak? Što je to od čega se čovjek otuđuje i radi čega doživljava patnju i tegobu, to je već daljnje pitanje na koje razni autori daju različite odgovore. Svu mnogoznačnost suvremenog doživljavanja alijenacije daju različite varijacije odgovora na to pitanje. Krećući sa samo unutar suvremenog doživljaja alijenacije, nemoguće je otkriti njegovu specifičnost. Čak i interpretacije nekih tradicionalnih shvaćanja dobivaju u suvremenim analizama značenje koje ne odgovara njihovom originalnom smislu. Kad Dean Dwight opisuje Hegelovu misao o alijenaciji kao pomanjkanje moći (powerlessness) on Hegelovu misao preobražava u suvremeno negativno shvaćanje alijenacije. Za Hegela je alijenacija istodobno i pozitivna i negativna pojava, i nedostatak moći i njeno rađanje. Nedostatak moći je samo pojavni oblik rađanja moći. Za Hegela alijenacija izražava jednu cjelovitu situaciju. U toj cjelovitoj situaciji gubitak je površina događaja čiji je smisao dobitak. Kad Dean Dwight i uzima samo jednu stranu u Hegelovoj

9) Ibidem, str. 12.

10) Naville Pierre: *Le nouveau leviathan I, De l'alienation a la jouissance*, Marcel Riniere, Paris 1957.

11) Bell D.: *The End of Ideology*, The Free Press of Glencoe, 1960.

misli o alijenaciji, on tu misao interpretira u duhu suvremenog doživljaja alijenacije. Ovako interpretirana Hegelova misao izgubila je svoje pravo značenje.

U suvremenom mišljenju o alijenaciji dominira negativno psihološko i individualno označavanje alijenacije, u tradicionalnim analizama dominira pozitivno ili pozitivno-negativno označavanje alijenacije uz globalni, makro, sociološki pristup. To su međutim samo dominantna, prevladavajuća stajovišta. I u suvremenim analizama ima pokušaja globalnog i pozitivnog ili pozitivno-negativnog tumačenja alijenacije kao što je i u tradiciji bilo individualnih, psiholoških i pretežno negativnih tumačenja. U klasičnom razdoblju najljepši primjer makro i mikro i negativnog i pozitivnog pristupa fenomenu alijenacije nalazimo u Marxovim analizama. U ranim radovima Marx daje niz izvanrednih analiza fenomena alijenacije, sagledanog iz aspekta individue. On opisuje osjećanje bespomoćnosti, gubljenje života, zdravlja, sreće, gubljenje čovjeka, prirode, ljudskog svijeta, gubljenje koje proizlazi iz specifične logike izgradnje suvremenog društva i stvaranja društvenog bogatstva koje ne služi čovjeku stvaraocu, radniku, već obilju klasnog gospodara. Takva teza je izražena, u »Otuđenom radu«, koji predstavlja najinteresantniji tekst za individualno i negativno Marxovo prikazivanje alijenacije. Usporedo s individualnim pristupom fenomenu alijenacije, Marx opisuje i makro pristup u kome alijenacija služi tumačenju cjelokupne ljudske stvarnosti. Ovaj pristup alijenaciji konačno i pobjeđuje u Marxovoj misli i dobiva dominantno značenje. Zato se Marx može uvrstiti u tradicionalne mislioe, iako u njegovim tekstovima ima i niz analiza individualnog pristupa alijenaciji. Te analize imaju svoju posebnu vrijednost kao i rani radovi u cjelini.

U suvremenim analizama nailazimo s druge strane na niz pokušaja globalnog tumačenja alijenacije. To se odnosi naročito na neke radove Millsa i Fromma u američkoj literaturi, te na neke analize alijenacije u marksističkoj filozofiji u Evropi. U Americi globalnom pristupu alijenaciji pomaže istraživanje anomalije uz koju je pojam alijenacije tijesno povezan. Istraživanju anomalije mnogo je pridonio Merton svojom primjenom Durkheimove teorije na probleme suvremenog američkog društva.

CONTEMPORARY CONCEPTS OF ALIENATION

Summary

In the contemporary concepts of the world, alienation is starting to become a more and more interesting topic, equally so to the science, art, philosophy, politics and theology. Some authors claim the alienation to be the synonym for the state of mind the contemporary man.

A strong interest in the problems of alienation as expressed by the recent ideas is accompanied by the emergence of a great variety of interpretations of this concept. Dean Dwight assessed thirteen possible correlates of alienation. It is not unusual, as in the new considerations of alienation many influences from the near and far tradition are present, as well as the results of the new original research and thinking. Besides, as the problem of alienation is not interesting exclusively to the philosophy, from various fields new solutions and different concepts are coming. All this makes modern discussion on alienation not only more complex, but more interesting at the same time.

Starting from the fact that alienation is many-faceted phenomenon, the sociologist tried to assess its main qualifications. These efforts resulted in the well known systematizations of the meanings of alienation given by D. Dwight, M. Seeman, J. P. Clark and others.

Contemporary sociology gives other solutions too. Especially promising is the recognition of the general characteristic of the modern concept of alienation revealed through the comparison with the traditional concept of alienation as a whole. The traditional theory is dominated by the concept of alienation which gets the meaning in the context of the global society and the history as a whole. Alienation is meaningful primarily on the macro-level and concerns the human existence in totality. At the same time, mainly the positive aspects of alienation are stressed by the traditional approach.

Contrary to such a conception of alienation, the modern analyses start predominantly from the micro-level approach, i.e. point out the individual and psychological aspects. Simultaneously, alienation acquires mostly pejorative meanings, representing deprivation, loss, disconnection, estrangement and so on. Even the interpretations of some significant traditional theories on alienation have quite another, contemporary significance in modern analyses. (Hegel's concept of alienation as a lack of power.)

In relation to the traditional one, the contemporary concept of alienation emerges as a unique thesis, stressing mainly negative and predominantly psychological aspects of the phenomenon of alienation.